

Doina BUTIURCĂ

INFLUENȚA FRANCEZĂ

Rezumat: *Limba română a dobândit o fizionomie proprie, conturată de câteva categorii de fapte lingvistice cu caracter conservator sau, dimpotrivă, purtând amprenta inovației. În raport cu limba franceză, trăsăturile conservatoare se explică prin poziția de arie izolată a românei în spațiul romanic și sunt identificabile atât la nivel fonetic, cât și la nivel morfologic, sintactic și lexical. Trăsăturile inovatoare pot fi identificate, de asemenea, la diferite niveluri de limbă. Asupra celor două aspecte ne-am propus să ne oprim în acest studiu privind influența franceză asupra limbii române.*

Înnoirea limbii române prin asimilarea și încadrarea elementelor lexicale occidentale este un fenomen complex, început cu mult timp înainte de apariția primelor traduceri, de la finele secolului al XVIII-lea. Umaniștii de la sfârșitul veacului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea, cunoscători ai limbilor clasice și romanice apusene, au îmbogățit vocabularul cu neologisme latino-romanice, unele dintre acestea trădând o filieră polonă, rusă ori greacă. Cităm doar câteva exemple: *fantezie*, *paradă*, *neant* la I. Neculce sau *avocat*, *activitate*, *argument* la D. Cantemir.

În opinia lui Boris Cazacu și Alexandru Rosetti [1], contactul cu limba și literatura franceză începe

odată cu venirea domnilor fanarioți în Muntenia și în Moldova. Drago-manii greci intenționau să-și însușească un număr cât mai mare de limbi străine la care turcii, fiind opriți de Coran, nu aveau acces. În 1775, Alexandru Ipsilante reorganizează învățământul din Muntenia, după modelul francez, introducând studiul obligatoriu al limbii franceze, alături de greacă, latină, slavonă și română. Pentru aprofundarea limbii franceze se întocmesc primele gramatici: Nicolae Caragea a alcătuit o gramatică a limbii franceze, scrisă în grecește (1785). O altă gramatică a fost întocmită de Gheorghe Vendoti (1786). Alexandru Mavrocordat realizează primul dicționar francez-grec și grec-francez și tot din ordinul lui este întocmit primul dicționar poliglot, francez-grec-italian. La sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea, manualele franceze de istorie și filozofie, de matematică sunt traduse din limba franceză în limba greacă, pe care românii o stăpâneau și o înțelegeau mai bine.

Înnoirea limbii române literare prin asimilarea și încadrarea elementelor lexicale occidentale a devenit în secolul al XVIII-lea un fenomen de discontinuitate în continuitate, în sensul că reorganizarea lingvistică a însemnat înlocuirea elementelor vechi turcești și neogrecești cu structuri noi, ce corespundeau aspirațiilor unei epoci de mari frământări sociale, politice și culturale. Influențele occidentale au fost receptate diferit în cultura românească. Alexandru Niculescu

[2] a observat că în Muntenia și în Moldova receptorii culturii Occidentului aparțin altor clase sociale și orientări culturale decât în Transilvania, unde lupta de emancipare națională își găsisse un aliat fidel în filozofia luminilor, în lucrări istorice și filozofice.

Influența franceză a avut un rol decisiv la desăvârșirea caracterului modern al limbii române literare, cel puțin din două motive. Primul are în vedere conștiința originii romane comune a celor două popoare și a înrudirii lor lingvistice. Cel de-al doilea motiv formulat de Ștefan Munteanu [3] valorifica prestigiul cultural al Franței la începutul secolului al XIX-lea și relațiile de ordin politic și economic existente între Franța și România. Majoritatea termenilor noi sunt împrumutați în secolul al XVIII-lea și, mai cu seamă, la începutul secolului al XIX-lea.

Insertia de termeni neologici s-a realizat la nivelul conceptelor, pe variate arii ale activității științifice, politice și culturale. Așa, de pildă, etimonul francez fundamentează, în bună parte, limbajul filozofic românesc. În 1846, A. T. Laurian traduce manualul de filozofie al lui A. Delavigne. În absența unui limbaj filozofic, traducătorul introduce un număr apreciabil de neologisme pentru a defini raporturile dintre noțiuni și realitățile reprezentate de acestea. Laurian recurge „la o vorbă nouă pentru fiecare idee nouă”, cu scopul mărturisit „de a forma o limbă filozofică pentru cugetarea filozofică”. Termenii supraviețuiesc și astăzi prin valorile semantice no-

vatoare: *analogie, eroare, filozofie, formă, idee, imagine, logică, sensibilitate*.

Influența franceză în terminologia filozofiei românești nu este un fapt izolat. Domeniul științelor pozitive și al tehnicii cuprinde o bogată sferă lexicală cu neologisme de proveniență franceză. D. Macrea [4], într-o comunicare prezentată la Congresul de filologie romanică de la Madrid, ocupându-se de studiul neologismelor cu etimon francez, remarcă faptul că 27% din termenii științifici și tehnici sunt numai de origine franceză. Adunând însă numărul termenilor pe care limba română îi are comuni numai cu franceza, total sau parțial, cu celelalte limbi, cercetătorul obține un total de 73,39%, folosind ca argument influența franceză a terminologiei tehnice, indiferent de limba în care aceasta circula la acel moment. Al. Graur observă însă că nu toate aceste neologisme sunt de origine franceză, având în vedere doar termenii care prezintă fonetism specific franțuzesc. Pentru a ne face o idee și în ceea ce privește bogăția semantică a terminologiei tehnico-științifice, Theodor Hristea oferea spre exemplificare o listă aproape completă a compuselor cu *radio-*: *radiocomunicație, radioconductor, radiodifuza, radiodifuziune, radioelectricitate, radioelement, radioemisie, radioemițător, radiofar, radiofrecvență, radiojurnal, radiolocator, radiolocație, radionavigație, radioreceptor, radiorecepție, radioreportaj, radioreporter, radiotehnică, radiotelefonie, radiotelegrafie,*

radiotelegrafist, radiotelegramă, radioterapie, radiotransmisiune.

Neologismele de origine franceză se modelează, de regulă, sistemului fonetic și morfologic al limbii române. Dificultățile întâmpinate se datorează deosebirilor majore existente la nivel fonetic, între cele două limbi. În limba română nu există vocalele *ũ* și *ô* și nici consoana *ń*. Un substantiv ca franțuzescul *bureau* (pronunțat *būrô*) a devenit *birou* suferind transformarea lui *ũ* în *i*. Vocala *o* apare în majoritatea cuvintelor franceze cu sufixul nominal *-eur* (*chauffeur, professeure*), sau cu cel adjectival *-eux* (*capricieux*). În limba română, vocala *ô* din aceste sufixe va deveni *e*: *șofer, șomer*, după modelul cuvintelor cu *-er*, existente în limba română (dulgher) sau a celor cu *-or* (călător). Adjectivele s-au adaptat după modelul derivatelor românești cu vechiul sufix *-os* (< lat. *osus*): *luminos*.

Neologismele franceze mai vechi, terminate în *-o*, (*bureau, stylo*) au dezvoltat în limba română elementul labial al vocalei *o*, devenit semivocala *-u*: *birou, stilou*. Împrumuturile mai recente conservă vocala *-o*; modificările se produc la nivelul accentului (*rádio*) și al flexiunii, în sensul articulării greoaie a substantivului: *radióul, radiólului*. Ștefan Munteanu a reținut tendința existentă în limba română actuală de a înlocui substantivul cu o locuțiune: aparatul de radio, pentru radioul. În cazul substantivelor neologice terminate în *-ũ* în limba franceză (*pardessus*) *-ũ* se diftonghează (*pardesiu*) după modelul

vechilor substantive românești -iu: vizitiu.

Exista în cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea tendința de normare a pronunțării prin identificarea imaginii grafice cu cea acustică. Așa se explică menținerea în limba română a vocalei *e* urmate de *n* + consoana din cuvântul de origine franceză, de tipul: fr. *Pension, influence, offenser* etc. sau în *contemporan* (fr. *contemporain*).

Modificările fonetice apar deopotrivă în temă și în afixe. La nivelul temelor, vocala *a* (accentuată) s-a păstrat în forme ca: *interesant* (fr. *interessant*), *reprezentant* (fr. *représentant*). Vocala *ó* (accentuată) s-a diftongat în *oa*, fenomen general în cuvintele moștenite: *coloană* (fr. *colonne*), *consoană* (fr. *consonne*) la nivelul flexiunii nominale sau *a convoca* (fr. *convoquer*), *a provoca* (fr. *provoquer*) la persoana a III-a (*convoacă, provoacă*), în cazul flexiunii verbale. Vocala *ó* nu cunoaște fenomenul diftongării în cazul termenilor cu etimon grecesc, intrați în limba română prin limba franceză: *axiomă, metodă*. La nivel consonantic, grupul *cs* din elementele franceze s-a redus la *s*.

Transformările fonetice se produc și în structura afixelor. Sufixul francez *-ment* (lat. *-mentum*) se menține în unele neologisme: *document, eveniment, sentiment*.

Vocala *é* + *n* + consoana din sufixul franțuzesc *-ence* (lat. *-entio*) a suferit transformări complexe, în cuvinte precum: *tendință, sentință* unde a evoluat la *-ință*, sau în cuvinte ca: *independență, influență*,

în care s-a menținut la forma *-ență*. Limba română contemporană a fixat ambele modele: *consecință*, *consecvență* într-o primă etapă, înclinând ulterior spre varianta *-ență*.

Neologismele formate cu sufixul *-ie*, cu corespondent în franceză *-ion*, italianescul *-ione* și latinescul *-io* de tipul *națiune* (fr. *nation*, ital. *nazione*, lat. *natio*) s-au impus prin activitatea Școlii Ardelene și a scriitorilor de la 1840, înlăturând formele italianizate cu sufixul *-ione*, pe care poeții Văcărești au încercat să îl impună în cuvinte de tipul: *prepozițione*.

Modificări radicale au suferit neologismele și în ceea ce privește încadrarea morfologică. Femininele din franceză, mai cu seamă, devin în limba română neutre: fr. *incendie*, *prelude*. Majoritatea neologismelor integrate la genul neutru primesc desinența *-uri*, după modelul neutrelor vechi românești, de tipul: *lucruri*. Treptat, se va impune cealaltă desinență a pluralului neutru, *-e*: *personaje*, *elemente*.

Unele verbe neologice intrate din limba franceză au fost încadrate la conjugarea I, căreia îi aparțineau și în limba franceză între 1840-1860: *a contribua* (fr. *contribuer*), *a dispoza* (fr. *disposer*), folosite de M. Kogălniceanu și, respectiv, N. Bălcescu. Forma actuală s-a impus sub influența modelului latin: *a contribui* (lat. *contribuere*), *a distribui* (lat. *distribuere*).

Flexiunea verbală a suferit modificări majore și datorită concurenței dintre etimonul latin și

cel francez: *dirige / dirija* (fr. *diriger*), *protege / proteja* (cu etimon francez), *corecta / corija*. Modelul occidental a impus neologismul în limba română literară. Verbele de conjugarea I din franceză au fost greu de încadrat datorită faptului că în limba română, la conjugarea I, există două categorii: verbe fără sufix flexionar (*a aduna*, *a alerga*, *a chema*) și verbe cu sufix: *lucrez*, *păstrez*, *desenez*. Verbele de conjugarea a III-a din limba franceză terminate în *-ir*, de tipul: *appartenir*, *reussir*, și-au găsit loc în limba română fie la conjugarea a III-a (*a aparține*), fie la conjugarea a IV-a (*a reuși*) cu sufixul *-esc*, prin analogie cu *privesc*, *folosesc*.

Și derivarea a fost sensibilă la influența franceză: în cazul unor adjective neologice, limba română părăsește unele afixe, după modelul francez: *idealnic / ideal* (după fr. *ideale*), *moralnic / moral* (după fr. *moral(e)*). Situația este identică și în cazul sufixului mai vechi *-icesc* din *filozoficesc*, *politicesc*, înlocuit cu afixul *-ic*: *filozofic*, *politic*. Tot modelul francez este imitat și în cazul unui alt afix *-esc* din adjective ca: *românesc*, *franțuzesc*.

Transpunerea unui termen cu un sens nou și o formă diferită dintr-un idiom în altul nu este singura formă de împrumut în limba română. Neologismele sunt dublate de frazeologie. Preocuparea de a îmbogăți limba literară prin calchiere a început din prima jumătate a secolului al XVIII-lea și a continuat în secolul al XIX-lea, impusă de necesitatea creării ter-

minologiei științifice, filozofice, gramaticale [5]. D. Cantemir, în **Istoria ieroglică** și în **Divanul** utilizează numeroase forme calchiate după modelul limbilor latină și greacă. Cele mai multe unități frazeologice din sec. al XIX-lea sunt calchiate după limba franceză. Th. Hristea [6] a consacrat un capitol amplu calcului în limba română, propunând o clasificare riguroasă a faptelor. Calcul bazat pe traducerea tuturor elementelor modelului străin și calcurile parțiale (o parte a compusului e calchiată, iar alta este împrumutată) sunt formațiuni lexicale frecvent întâlnite în limba română contemporană. Iată câteva calcuri totale: *ceas – brățară* (după fr. *montre bracelet*), *câine-lup* (fr. *chien loup*), *hârtie monedă* (fr. *papier-monnaie*), *nou-născut* (după fr. *nouveau-né*). În unele situații, cuvintele vechi și-au îmbogățit conținutul semantic sub influența termenilor francezi corespunzători: *nebun* (cu sensul modern de piesă la jocul de șah, calchiat după fr. *fon*); *rădăcină* (cu sensurile pe care la are în lingvistică, matematică: rădăcina unui cuvânt – după fr. *racine d'un mot*, rădăcina a unei ecuații, după fr. *racine d'une équation*). Expresiile *a da un ceai*, *a invita pe cineva la un ceai* sunt traducerea expresiilor franțuzești corespunzătoare: *donner un thé* și *inviter quelqu'un à un thé*. Și expresia *ceai dansant* este redarea, în limba română, a fr. *thé dansant*.

În categoria calcurilor au fost admise și derivatele românești (cu prefixe, sufixe, parasintetice). Cele

mai multe din aceste calcuri sunt adaptări ale formelor franceze: în derivatele cu *între-* prefixul este o adaptare a fr. *entre-* (lat. *inter-*) la tema copiată după același model: *întredeschide* (fr. *entrouvrir*), *întreține* (fr. *entretenir*), *întrezări* (fr. *entrevoir*).

Formațiile cu prefixul *con-*, *co-* sunt fie derivate neologice latine (redau ideea de asociere) însemnând „împreună cu”, „împreună”: lat. *convocare*, lat. *contribuere*, lat. *coniugare*, fie calcuri parțiale după modelul francez: *concluzie* (fr. *conclusion* / lat. *conclusio*), *conlocui* (fr. *cohabiter*), *consfinți* (fr. *consacrer*), *complăcea* (fr. *complaire*). Tot în categoria derivatelor cu dublă ascendență – latină (în cuvântul *moștenit*) și franceză (în formațiile împrumutate), au fost inserate și alte prefixe. *De-* moștenit din latină, în structuri ca lat. *deprehendere*, poate fi regăsit și în derivatele calchiate parțial: *demers* (după fr. *démarche*), *deducere* (lat. *deducere*, fr. *deduire*), *descrie* (fr. *décrire*, lat. *describere*). Afixul *de-* nu trebuie confundat cu *des-*, prefix moștenit (lat. *dis-*) în structuri ca: *despărți*, *dezlega* etc.

In- (*im-*) creează derivate de tipul *insufla*: lat. *insufflare*, fr. *inspirer*. (În secolul al XIX-lea a cunoscut etapa de calc integral – *insufla*.)

Ca prefix neologic, *inter-* (fr. *inter-*, lat. *inter-*) a dus la apariția formațiilor de tipul: *interzicere* (fr. *interdire*, lat. *interdicere*).

Și afixul *pre-* (fr. *pré-*, lat. *prae-*) a devenit prolific în derivate ca *prevedea* (fr. *prévoir*), *preveni* (fr. *pré-*

venir, lat. *praevenire*). *Pro-* (fr. *pro-*, lat. *pro-*) apare în structuri calchiate parțial: *propune* (lat. *proponere*, fr. *proposer*). Există formații în care etimonul latin trebuie luat în considerare înainte de toate, deoarece numai acesta a stat la baza formei românești: *des-*, de pildă, este prefix moștenit (lat. *dis-*) în *dezlega*, *descoperi* la care nu se atașează forme calchiate, ci derivate pe teritoriul limbii române: *desface*, *desprinde*. În alte situații, etimonul francez este fundamental pentru derivatele calchiate parțial: *contraface* (fr. *contrefaire*), *contrazice* (fr. *contredire*).

Procesul de integrare a neologismelor și a calcurilor lingvistice este unul îndelungat, continuând pe tot parcursul secolului al XX-lea. Fie că a fost supraevaluată, fie că a provocat polemică, cert este faptul că influența franceză reprezintă nu numai un mijloc de îmbogățire și nuanțare, ci și o redefinire a fizionomiei neolatine a limbii române, în aria romanității balcanice.

NOTE

¹ B. Cazacu și Alexandru Rosetti, *Istoria limbii române literare*, vol. I, Editura Minerva, București, 1971.

² Al. Niculescu, *Individualitatea limbii române între limbile romanice*, vol. II, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1978.

³ Șt. Munteanu, Vasile Țâra, *Istoria limbii române literare*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1978.

⁴ D. Macrea, *Probleme ale structurii și evoluției limbii române*, Editura

Științifică și Enciclopedică, București, 1982, pag. 72-81.

⁵ N. A. Ursu, *Formarea terminologiei științifice românești*, Editura Științifică și Pedagogică, 1962, pag. 117-118.

⁶ Th. Hristea, *Sinteze de limba română*, Editura Albatros, București, 1984.

BIBLIOGRAFIE

1. B. Cazacu și Alexandru Rosetti, *Istoria limbii române literare*, vol. I, Editura Minerva, București, 1971.

2. Ov. Densușianu, *Istoria limbii române*, vol. I, II, Editura Științifică, București, 1961.

3. Ion Gheție, *Istoria limbii române literare*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1978.

4. Al. Graur, *Tendențele actuale ale limbii române*, Editura Științifică, București, 1968.

5. Th. Hristea, *Sinteze de limba română*, Editura Albatros, București, 1984.

6. D. Macrea, *Probleme ale structurii și evoluției limbii române*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1982, pag. 72-81.

7. Șt. Munteanu, Vasile Țâra, *Istoria limbii române literare*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1978.

8. Al. Niculescu, *Individualitatea limbii române între limbile romanice*, vol. II, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1978.

9. E. Slave, *Formarea cuvintelor*, în I.L.R., vol. I, limba latină, Editura Academiei R.P.R., București, 1965.

10. N. A. Ursu, *Formarea terminologiei științifice românești*, Editura Științifică și Pedagogică, 1962, pag. 117-118.